

2. Звесткі з гісторыі беларускай паэтыкі і яе адгалінаванняў

Арыстоцель лічыў паэтыку наукай аб “паэтычным мастацтве як такім разам з яго відамі (разнавіднасцямі)” [Арыстоцель, 1983, с. 646]. Гэта самае шырокае азначэнне дажыло і да нашых дзён, але ў наш час з’явілася яшчэ шмат вузказначных дэфініцый або вольнадумных, лакальных ці апісальных азначэнняў накітавалі такіх, як у В. П. Жураўлёва: “літаратурная тэхніка”, або “мастацкі прыём, які раскрывае сапраўдную ролю і значэнне не ў іманентным сваім формавыяўленні, а ў глыбокім і ўзаемазвязаным сістэмным кантэксце са зместам твора” [Жураўлёў, 2004, с. 4]. Праўда, далей той жа В. П. Жураўлёў звяртае асаблівую ўвагу на “многастайную і шматгранную сістэму прычыннасці, якая вызначае спецыфіку структурных элементаў і самым дзейным чынам уплывае на іх дынаміку”. Далей гаворыцца ў асобным абзацы наступнае: “Менавіта такі спосаб асэнсавання мастацкасці і вывучэння паэтыкі (маецца на ўвазе “сістэма прычыннасці” – М. А.), калі форма твора і яе састаўныя элементы раскрываюцца ў складанай сістэме ўзаемасувязей з адметнасцю аўтарскай індывідуальнасці, праблемна-тэматычнымі асаблівасцямі твора, ідэйна-эстэтычнымі пошукамі пісьменніка і шэрагам іншых прычын і ўзаемасувязяў, пакуль што даваў і дае навуцы аб літаратуры найбольш адчувальныя і эфектыўныя вынікі. Пакідаючы па-за ўвагай падобны аспект вывучэння літаратурнай тэхнікі, а ў шырокім значэнні слова – паэтыкі, нельга разлічваць на выяўленне ўнутранага руху, літаратурнай гісторыі ў найбольш характэрных яе рысах” [Жураўлёў, 2004, с. 4-5]. Сёння пакуль што тэрмін “паэтыка” адсутнічае ў пераважнай большасці лінгвістычных слоўнікаў, у тым ліку і беларускамоўных слоўніках лінгвістычных тэрмінаў, пачынаючы са “Слоўніка лінгвістычных тэрмінаў” А. Л. Юрэвіча (Мінск, 1962).

У першым беларускім слоўніку літаратуразнаўчых тэрмінаў (маецца на ўвазе 2-е выданне “Кароткага літаратуразнаўчага слоўніка” А. А. Макарэвіча. – Мінск: Вышэйшая школа, 1969) надзвычай сцісла, хоць і апісальна, тэрмін “паэтыка” вытлумачаны так: “Паэтыка (грэч. poietike) – у шырокім сэнсе гэты тэрмін супадае з паняццем тэорыі літаратуры і заканамернасці яе развіцця, прыцыпты аналізу літаратурных твораў. Паэтыкай называюць таксама асаблівасці творчай манеры таго ці іншага пісьменніка, сукупнасць мастацкіх сродкаў і прыёмаў, якімі

ён карыстаецца” (с. 145). Больш дэтальную дэфініцыю распрацаваў В. П. Рагойша ў 1975-1979 гг.: “Літаратуразнаўчая дысцыпліна, якая вывучае структуру, характэрныя асаблівасці і змястоўнасць літаратурна-мастацкай формы. У шырокім сэнсе паэтыка – гэта тое, што і тэорыя літаратуры. Падзяляецца на агульную, апісальную (аўтаразнаўчую) і гістарычную. У 20-я гг. XX ст. у паэтыцы папырыліся сацыялагічныя і фармальныя школы. Некаторыя ідзі фармальнай паэтыкі пазней ляглі ў аснову структурнай і лінгвістычнай паэтыкі” [Рагойша, 1975, с. 362; 1979, с. 18-20]. У трэцім выданні свайго “Паэтычнага слоўніка” В. П. Рагойша выдзеліў у асобную галіну і практычную паэтыку, якую складаюць, паводле яго высноў, разнастайныя курсы і дапаможнікі па агульнай паэтыцы, разлічаныя на “азнаямленне чытачоў з асновамі мастацкага слова, у прыватнасці, з асновамі вершаскладання, на выхаванне паэтычнай культуры” [Рагойша, 2004, с. 34]. Сёння ў дзяржаўных ВНУ РБ на філалагічных спецыяльнасцях вывучаюцца як абавязковыя прадметы тэорыя літаратуры і стылістыка беларускай (рускай) мовы, а разам з імі і такія іх адгалінаванні, як агульная, гістарычная, апісальная, функцыянальная, параўнальная (супастаўляльная) паэтыка і стылістыка.

Яшчэ ў XIX ст. Ф. дэ Сасюр вызначыў тры аб’екты лінгвістычных даследаванняў: мову (*langue*), маўленне (*parole*) і маўленчую дзейнасць (*langue*). У XX ст., асабліва ў другой палове яго, пры актыўным вывучэнні розных тэкстаў названія аб’екты даследавання або перакрываюцца, або змешваюцца, або ўвогуле зблытаюцца. Найперш гэта з’ява адлюстравалася ў тэрміналогіі, нават і ў такіх шырокавядомых паняццях, як “мова мастацкай літаратуры” і “мова пісьменніка”.

Шпаркае развіццё семітыкі, тэорыі інфармацыі, лінгвастыстыкі, лінгвапрагматыкі, лінгвістыкі тэксту (транслінгвістыкі), тэксталогіі (у самым шырокім разуменні гэтага тэрміна) прымусіла ці дыферэнцыраваць указанія паняцці (*параўн.*: стылістыка тэксту, граматыка тэксту, семітыка тэксту, прагматыка тэксту і інш.), ці адмовіцца ад іх як ад лінгвістычных тэрмінаў.

Што да ўжывання самога паняцця “мова пісьменніка”, то, на наш погляд, яго лепш выкарыстоўваць або метанімічна (мова Ф. Скарыны – гэта Скарынаў варыянт старабеларускай кніжна-пісмавой мовы), або перыфрастычна (мова Я. Купалы і Я. Коласа – гэта сучасная беларуская мова, як і зямля двух Мішкевічаў – гэта Беларусь). А рознага роду творчыя намаганні пісьменнікаў, што займаюцца літаратурнай дзейнасцю прафесійна (як прафесіяналы), з’яўляюцца ні чым іншым, як спецыфікай (спецыфічнымі асаблівасцямі) індывідуальнага звыско таго ці іншага пісьменніка, надзвычай цесна звязанай (звязанымі) з яго светапоглядам і творчым метадам, манерай пісьма і схільнасцю да пэўнай эмацыянальна-экспрэсіўна-ацэняльнай лексікі, фразеалогіі, увогуле тропікі і інш. Уплыў пісьменнікаў на мову свайго народа можа быць толькі ў тых выпадках, калі творцы змогуць відазмяніць пэўную літаратурную норму або форму выражэння думкі да такой ступені, што гэта становіцца агульнанародным (нацыянальным) здабыткам. Акрамя таго, творчасць пісьменніка ёсць жывапіс словам, стварэнне мастацкага палатна пры дапамозе пераважна агульнапрынятых моўных сродкаў (чалавечай мовы), што ўспрымаецца ўсімі як карыстанне вядомай і адрасанту, і адрасату (рэцыпіенту) мовай, таму фактычна з’яўляецца ні чым іншым, як маўленнем, або адным са спосабаў маўленчай дзейнасці людзей (калектыву, насельніцтва асобнай краіны ці федэрацыі).

У цеснай сувязі з толькі што сказаным можна паўнапраўна канстатаваць, што выразы “мова верша”, “мова апавядання” і нават “мова канстытуцыі” алагічныя, бо ў гэтых жанрах мастацкага і афіцыйна-справавога стылю выкарыстаны пэўныя маўленчыя сродкі, уласцівыя названым стылям, у абавязковым узаемадзеянні з агульнамоўнымі, агульнапрынятымі, або міжстылёвымі (стылістычна нейтральнымі) сродкамі. Таму было б лагічна гаварыць і пісаць “паэтыка (стылістыка, вобразныя сродкі) верша”, “стылістыка (маўленчыя, выяўленчыя сродкі) апавядання”, “стылістыка (асаблівасці тэксту, тэксталогія) канстытуцыі” і г. д. У такім разе (плане) больш стасуецца тэрмін “стыль”, а не “мова” (*параўн.* і адпаведныя назвы даследаванняў: “Стылістыка публіцыстычных жанраў” М. Я. Цікоцкага (Мінск, 1971), “Стыль прозы Я. Коласа” Д. І. Гальмакова (Мінск, 1973), “Стыль пісьменніка” (калектыўная

манаграфія. – Мінск, 1974) і інш.). Праўда, побач сустракаюцца і такія назвы навуковых прац, як “Мова беларускай пісьменнасці XIV–XVIII стст.” (Мінск, 1988) і “Мова выданняў Францыска Скарыны” (Мінск, 1990), у якіх “паказваецца развіццё мовы старажытнай беларускай пісьменнасці на прыкладзе змяняльных часцін мовы – назоўніка, прыметніка, лічэбніка, займенніка, дзеяслова, прыслоўя” (цыт. з анатацыі працы 1988 г. выдання).

Тэрмін “мова мастацкай літаратуры” – гэта абагульненне, з аднаго боку, такіх паняццяў, як “вершаваная мова” і “празаічная мова”, а з другога – як “мова паэзіі”, “мова прозы” і “мова драматургіі”. Калі панаіце “мова мастацкай літаратуры” падаецца і ўспрымаецца як паняцце “стыль” (мастацкі, літаратурна-мастацкі, літаратурна-мастацкіх твораў), то адпаведна паняцці “мова паэзіі”, “мова прозы” і “мова драматургіі” павінны падавацца і ўспрымацца як падстылі мастацкага стылю беларускай літаратурнай мовы.

У беларускім савецкім мовазнаўстве 60–70-х гадоў XX ст. тэрміны “мова мастацкай літаратуры”, “мастацкае маўленне”, “мастацкі стыль” (“стыль мастацкай літаратуры”, “мастацка-белетрыстычны стыль”) выступалі часцей за ўсё як ідэнтычныя, узаемазамяняльныя.

На сённяшнім этапе развіцця беларусістыкі мова мастацкай літаратуры мысліцца ў якасці асобнай формы нацыянальнай свядомасці ў супастаўленні з іншымі формамі, найперш мовай фальклору і беларускай літаратурнай мовай; мастацкае маўленне – гэта перш за ўсё карыстанне літаратурнай мовай з мэтай мастацкага (літаратурна-мастацкага) адлюстравання рэчаіснасці; мастацкі стыль – функцыянальная разнавіднасць літаратурнай мовы або сукупнасць спосабаў і прыёмаў выкарыстання (адбору) моўных сродкаў, характэрная для таго ці іншага літаратурнага жанру, асобнага пісьменніка ці яго твора. З развіццём паэтыкі і тэксталогіі (і літаратурнааўчай, і лінгвістычнай), лінгвістыкі і стылістыкі мастацкай літаратуры, лінгвістыкі, прагматыкі і тэорыі тэксту маналагічнае і дыялагічнае мастацкае маўленне як агульнапрынятыя тыпы і разнавіднасці эпічнага, драматычнага і лірычнага выкладу (расповіду), як уласабленне ўніверсальных катэгорый накіптал “час”, “прастора”, “крыніца інфармацыі”, “герой” (“персанаж”), “вобраз аўтара”, “вобраз чытача” і інш., шырока разглядаюцца не толькі як стылеўтваральныя, але і тэкстаўтваральныя сродкі.

Зыходзячы з таго, што моўныя адзінкі самых розных узроўняў дзейнічаюць (праяўляюць свае асаблівасці) менавіта ў тэксце, вывучэнне апошняга ў той ці іншай ступені ўваходзіць у сферу пытанняў практычна ўсіх навуковых і вучэбных лінгвістычных дысцыплін. Нават такія традыцыйныя раздзелы навукі пра мову, як фанетыка і фаналогія, лексіка і фразеалогія, марфалогія і сінтаксіс па меншай меры на ілюстрацыйным узроўні закранаюць пытанні тэксту; яшчэ ў большай ступені гэта датычыцца стылістыкі, культуры мовы, лінгвістычнай статыстыкі і інш.

Акрамя гэтага, тэкст (у шырокім сэнсе слова) можа выступаць як уласна аб’ект лінгвістычнага вывучэння: лінгвістычны аналіз тэксту, лінгвістыка тэксту, стылістыка тэксту, тэксталогія, лінгвістычная паэтыка і інш. Адзначаныя напрамкі даволі часта ўжываюцца як сінаімічныя; разам з гэтым у даследаваннях сустракаецца і імякненне да размежавання гэтых паняццяў з мэтай іх удакладнення.

Натуральна, што тэкст у шырокім сэнсе слова і мастацкі тэкст у прыватнасці можа вывучацца ў розных аспектах. Адзін з магчымых (найбольш прадукцыйных) шляхоў вывучэння тэкстаў у лінгвапаэтычным плане, на нашу думку, уключае тры ўзаемазвязаныя крокі, якія могуць быць сфармуляваны наступным чынам.

Першы. Вывучэнне нормы ўжывання канкрэтных лексічных сродкаў “наогул”, г. зн. высвятленне таго, якія патэнцыяльныя магчымасці мае тое ці іншае слова: агульная семантыка, асаблівасці выражэння сэнсу з улікам эмацыянальна-экспрэсіўнай і функцыянальна-стылістычнай афарбоўкі, набор магчымых форм, мастацка-вобразных характарыстыкі, функцыянальная нагрузка на розных моўных узроўнях (фанетыка, лексіка, граматыка) і інш.

Другі. Даследаванне ўжывання тых ці іншых слоў (устойлівых выразаў) пэўным аўтарам, або ў пэўным мастацкім творы, або ў шэрагу твораў, супастаўных на істотных адзнаках (жанр,

тэматыка, перыяд стварэння, наяўнасць варыянтаў-перапрацовак, ступень даследаванасці ці інш.). Пры гэтым вялікую значнасць набывае ўласна выбар як моўных сродкаў, так і тэкстаў, якія аналізуюцца. Так, у нашых папярэдніх працах мы далі наступныя кароткія пералікі некаторых фактараў і параметраў, па якіх могуць адбірацца мастацкія тэксты для аналізу. Гэта найперш аб'ектыўныя і суб'ектыўныя фактары:

- 1) моўная норма;
- 2) функцыянальны стыль;
- 3) сітуацыя;
- 4) тып выкладу ці форма маўлення;
- 5) жанр мастацкага твора;
- 6) характар сітуацыі;
- 7) асоба аўтара, яго светапогляд;
- 8) характар персанажаў (герояў, дзейных асоб);
- 9) ідэяна-тэматычны напрамак твора [Абабурка, 2003, с. 18].

Пералічаныя фактары складаюць блок экстралінгвістычных, пазамоўных, знешніх фактараў тэкстаўтварэння. Параметрамі адбору тэкстаў, на наш погляд, могуць быць у першую чаргу наступныя:

- 1) ступень адпаведнасці жанру;
- 2) праблематыка;
- 3) наяўнасць тых ці іншых пэўных сродкаў стварэння вообразнасці;
- 4) уключанасць тэксту ў агульны літаратурна-культурны фон;
- 5) стандартнасць або наватарства характару тэксту;
- 6) вусная або пісьмовая форма знаёмства з творам;
- 7) аб'ём;
- 8) аўтар;
- 9) час напісання;
- 10) адпаведнасць зместу пэўным падзеям;
- 11) роля пазамоўных сродкаў перадачы інфармацыі (музычнае суправаджэнне, інтанацыйныя асаблівасці і інш.);
- 12) ступень “зашыфраванасці” аўтарскай задумы [Папайка, 2011, с. 207-210].

Гэта далёка не поўны пералікі, але яны дазваляюць зрабіць наступныя высновы:

- а) крытэрыі адбору тэкстаў, прызначаных для лінгвістычнага даследавання, вельмі разнапланавыя;
- б) падчас адбору тэкстаў мэтазгодна выкарыстоўваюць некалькі крытэрыяў у сукупнасці;
- в) прыярытэтнасць крытэрыяў адбору можа змяняцца ў залежнасці ад мэты і задач даследавання ў кожным пэўным выпадку.

Трэці. Аналіз ўзаемаадносін нормы “агульнай” і “прыватнай” у дачыненні да пэўнага мастацкага тэксту азначае высвятленне таго, якія з магчымых сэнсаў слова рэалізаваліся ў пэўнага аўтара (у пэўным творы), якія істотныя і спецыфічныя характарыстыкі яно мае, якую функцыянальную нагрузку нясе, знаходзіцца яно пры гэтым у межах “агульнай” нормы ці па-за яе межамі (пры гэтым – толькі ўступае ў суыярочанне з агульнай моўнай нормай або пашырае межы пэўнай нормы).

З часоў Арыстоцеля (384–322 гг. да н. э.), Гарацыя (65-8 гг. да н. э.) і аж да самага Сярэднявечча пазытыўнае мастацтва і навука пра яго былі ў заняпадзе. Больш за тое, нават такі прадстаўнік красамоўства, як Іаан Златавуст (каля 350-407 гг. н. э.), за сваю дзейнасць двойчы быў высланы з Канстанцінопаля. Другі Златавуст, што вядомы ўсім нам як Кірыла Тураўскі (XII ст.), сваім слоўным майстэрствам раўназначны аўтару “Слова пра паход Ігара” і інш. [Абабурка, 1994-а, 1994-б]. На вялікі жаль, уся спадчына К. Тураўскага не вывучаная як след і па сённяшні дзень, хоць у другой палове XX ст. творчасць нашага старажытнага прамоўцы і пісьменніка даследавана рознабакова.

З узнікненнем кнігадрукавання практычны бок паэтыкі як навукі значна ўзмацніўся. Так, Ф. Скарына не толькі тлумачыў на палях (“на боках”) пры выданні перакладзенай ім жа на старажытную беларускую мову Старога заповіту “Бібліі”, але ў тэксце кнігі, у прадмовах і пасляслоўях да кожнага выдання рабіў разнастайныя каментары, клагаліўся пра правільнае разуменне той ці іншай ісціны, нават паэтызаваў як свае, так і запазычаныя выказванні, г. зн. упершыню на Беларусі карыстаўся вершаванай мовай.

С. Будны шырока выкарыстоўваў пыгальна-адказавую форму выкладу для лепшага і больш даходлівага разумення тэксту, разглядаў “Біблію” не як чыста рэлігійны (“свяшчэнны”), а як літаратурна-мастацкі твор, лічыў мысленне адлюстраваннем рэчаіснасці, распрацаваў жанр эпіграмы як хвалебнага ў той час вершаванага твора, прысвечанага знатнай асобе ці звычайнаму, простаму чытачу. Каментары С. Буднага былі пераважна дыскусійныя, часам нават атэістычныя.

У брацкіх школах і калегіюмах, якія функцыянавалі на Беларусі ў XVI–XVIII стст., вучылі не толькі як належыць разумець разнастайныя тэксты, але і самастойна складалі іх. Асабліва ўвага ўдзялялася вершаскладанню і дэкламацыі або спяванню псалмоў і малітваў. Навучальныя дапаможнікі па паэтыцы, рыторыцы (красамоўстве) і герменеўтыцы (тэксталогіі) былі адначасова і тэарэтычнымі, і практычнымі крыніцамі ведаў. Напрыклад, у “Граматыцы славенскай” Л. Зізіана (1596 г.) і “Славенскай граматыцы...” М. Смярыцкага (1619 г.) падаецца не столькі тэорыя вершаскладання (“О метре, “О степенех стихотворных меры”), колькі прымяненне яе на практыцы, г. зн. перанясенне антычнага (метрчнага) верша на ўсходнеславянскую глебу (“О страстех речений”).

Працы М. Сарбёўскага “Пра дасканалую паэзію, або Вергілій і Гамер” і “Курс паэтыкі”, падрыхтаваныя на аснове лекцыяў іх аўтара, прагнаных у Полацкай школе (1610–1627 гг.), сталі нарматыўнай паэтыкай ажно да выхду ў свет кнігі Феофана Пракаповіча “Пра мастацтва паэзіі” (Магілёў, 1786 г.). У XIX ст. В. Бялінскі, А. Весаўскі і А. Пагабня размежавалі канчаткова паэтыку на агульную, гістарычную і практычную (апісальную, аўтарознаўчую).

Тэкстаснаўства пачало ўспрымацца ў XIX ст. як навука пра разуменне тэкстаў і Святога пісання, а таксама любога іншага тэксту (твора), у тым ліку і літаратурна-мастацкага. Фактычна гэтую навуку зблізілі з сённяшняй лінгвістыкай тэксту ваводзе растлумачвання пэўных кантэкстаў. Так, А. Бёк называў яе тэорыяй тэксту, выдзяляючы такія часткі, як граматычную, гістарычную, асобна-індыўдуальную (аўтарскую), генетычна-родавую (родавызначальную). Амаль так сённяшнія даследчыкі класіфікуюць усю паэтыку [з. ЭўлііМБел, 1987, т. 4, с. 5].

Пачынальнікам сучаснай беларускай паэтыкі з’яўляецца Я. Ф. Карскі (1861–1931 гг.), які ў сваёй сямікніжнай манаграфіі “Беларусы” трэці том, што ўвабраў у сябе тры кнігі (выпускі), прысвяціў аналізу розных вуснапаэтычных і літаратурна-мастацкіх тэкстаў, створаных як усім беларускім народам, так і лепшымі яго прадстаўнікамі, у тым ліку і пісьменнікамі-прафесіяналамі.

На самым пачатку XX ст. паказаў сябе як вялікі тэарэтык і практык беларускага вершаскладання М. А. Багдановіч. Пазней, ужо ў савецкі час, намаганні паэта і даследчыка знайшлі найпаўнейшае адлюстраванне ў працах А. Вазнясенскага “Паэтыка М. Багдановіча” (1926 г.), Я. Барычэўскага “Тэорыя санета” і “Паэтыка літаратурных жанраў” (1927 г.), І. Замойца “Птуцы беларускай літаратуры” і “Беларуская драматургія” (1927 г.), М. Пітуховіча “Нарысы гісторыі беларускай літаратуры” (1928 г.) і інш.

У першыя ж дзесяцігоддзі XX ст. была спроба стварыць “антылінгвістычную” навуку пра мастацкую літаратуру, зводзячы ўсё да паэтычнай семантыкі, паэтычнай мовы, якая быццам бы прысутнічае толькі ў вершаваным маўленні і публіцыстычнай прозе (В. Б. Шклоўскі, Я. Д. Паліванаў, Л. П. Якубінікі і інш.). Узнікла асобная (“руская”) разнавіднасць фармальнага метадку ў літаратуразнаўстве, прадстаўнікі якой аб’ядналіся ў таварыства па вывучэнні паэтычнай мовы (ОПОЯЗ – Общество изучения теории поэтического языка). Нягледзячы на значныя поспехі

У даследаванні вершаванага і праявінага маўлення, асабліва ў структуры мастацкага вобраза і рытмамелодыі верша, некаторыя члены ОПОЯЗа (З. Зверс, Б. М. Эйхенбаўм і інш.) былі раскрытыя за “нелінгвістычнасць” у першыя ж гады савецкай улады такімі вучонымі, як В. У. Вінаградаў, В. М. Жырмунскі і інш. Беларускія літаратуразнаўчы і мовазнаўчы вырашалі названыя праблемы і праблему “Пісьменнік і мова” ў калектыўных працах тыпу “Пра нашы літаратурныя справы” (Мн., 1928), “Пісьменнік і мова” (Мінск, 1934) і інш.

Пасля Вялікай Айчыннай вайны савецкае мовазнаўства па-новаму пачало разглядаць не толькі разнастайныя жанры літаратурна-мастацкіх твораў, але і іх моўныя асаблівасці. Дайшло да таго, што ў дыскусіі, праведзенай на старонках часопіса “Вопросы языкознания” у 1954-1955 гг., мова мастацкай літаратуры не прызнавалася некаторымі аўтарамі як паўнапраўная функцыянальна-стылістычная разнавінасць той ці іншай літаратурнай мовы або яе варыянт. Беларускія філолагі адгукнуліся на названую дыскусію шэрагам грунтоўных прац, якія зараз можна называць класічнымі (асабліва маючы на ўвазе лінгвістычную паэтыку, або, як спачатку называў яе В. У. Вінаградаў, “навуку пра мову мастацкай літаратуры”. – [Гл. Виноградов, 1958]. Так, у 1958 г. Р. Шкраба выдае кнігу “Сіла слова”, а А. Адамовіч – “Шлях да майстэрства”, у якіх шматбакова характарызуецца беларускае мастацкае слова і станаўленне мастацкага стылю К. Чорнага – аднаго з распрацоўшчыкаў “кніжнага жывога слова” [К. Чорны, 1978; т. 8, с. 72]. У 1960 г. выходзіць з друку дапаможнік для студэнтаў-філолагаў “Нарысы гісторыі беларускай літаратурнай мовы”, створаны Л. М. Шакуном (другое выданне пад назвай “Гісторыя беларускай літаратурнай мовы” выйшла ў 1963 і 1984 гг.). Ва ўсіх гэтых працах шырока даследуецца мова літаратурна-мастацкіх твораў (арыгінальных і перакладзеных з розных еўрапейскіх моў) – і старажытнабеларускіх, і сучасных. Па-рознаму разглядаюцца знічныя, лірычныя і драматычныя творы з боку іх моўна-стыльвых асаблівасцей; асобнымі параграфамі з’яўляюцца такія, як “Мова выданняў Скарыны”, “Роля В. Дуніна-Марцінкевіча ў фарміраванні беларускай літаратурнай мовы” і інш. Праўда, паэтычнасць і мастацкасць як катэгорыі лінгвістычнай паэтыкі не выдзяляюцца, а разглядаюцца Л. М. Шакуном або як эстэтычныя, або як арталогічныя катэгорыі. Увогуле, аўтар названых прац лічыў мову мастацкай літаратуры спачатку мастацкім стылем, а ў 1984 г. дадаў наступнае: “... мова мастацкай літаратуры можа разглядацца і асобна, не ў адным радзе з функцыянальнымі стылямі, бо яна мае сваю ярка выражаную спецыфіку, з’яўляецца “адкрытай” у адносінах да выкарыстання сродкаў іншых стыляў, у тым ліку і нелітаратурных (дыялектызмаў, прастамоўя, жарганізмаў)” [Шакун, 1984, с. 6].

На працягу 1959-1969 гг. з’яўляюцца ў свет такія кнігі беларускіх літаратуразнаўцаў, як “Культура творчасці” А. Адамовіча, “Слова і вобраз” У. Юрэвіча, “Характар. Стыль. Дэталь” і “Літаратура і мова” Р. Шкрабы, “Паэтыка М. Танка” В. П. Рагойшы і інш. Шмат матэрыялу ў гэтых працах прысвечана беларускаму паэтычнаму (мастацкаму, вобразнаму, выяўленчаму) слову, яго неабмежаваным магчымасцям пры стварэнні мастацкага вобраза і літаратурна-мастацкага тэксту. Нямаю старонак у названых працах можна аднесці да ўласна лінгвістычнай паэтыкі, бо аналіз матэрыялу праводзіцца ў лінгвістычным ці лінгвастылістычным плане з практычным на літаратурна-мастацкі тэкст таго або іншага аўтара (паэта, праяіка, драматурга).

У 1961 і 1965 гг. Т. Ф. Сцяжковіч зрабіла спробу прааналізаваць моўнае майстэрства пісьменнікаў, выдаўшы працы “З назіранняў над мовай К. Крапівы” (Мінск, 1961), “Мова твораў М. Лынькова” і “Мова эпапеі М. Лынькова “Векапомныя дні” (Гродна, 1965). Кнігі былі раскрытыкаваныя І. Курбекам і Р. Шкрабам за адрыў мовы (формы) ад зместу і за тое, што “сама метадыка даследавання аказалася заганная”, таму што Т. Ф. Сцяжковіч “нават не робіць спробы пагаварыць пра мастацкі твор як нешта цэльнае, разгледзець яго мову як эстэтычную катэгорыю” [Шкраба, 1969, с. 9-11].

Сапраўдным навуковым падыход да беларускай мовы і яе ўзроўняў, да мовы літаратурна-мастацкіх твораў Я. Коласа прадэманстравалі ў 70-я гг. Ф. М. Янкоўскі і яго паслядоўнік А. А. Каўрус. Першы выдаў працу “Роднае слова” (Мінск, 1967; выд. 2-е. – Мінск, 1972;

выд. 3-е. – Мінск, 1978), другі – працы “З крыніц народнай мовы” (Мінск, 1968) і “Стылістыка беларускай мовы” (Мінск, 1980, 1987, 1992). Калі Ф. М. Янкоўскі побач з разглядам “Беларускай фразеалогіі”, “Слова і яго ўжывання”, “Беларускай арфаэпіі” і “Беларускай фразеаграфіі” выявіў “гаваркія словы” – характарыстычныя словы-вобразы накіпшталт *знічка, маладзіца, папяроек, злучны, стрыножыць, вясёлка, хітрыца, падземельнік, немаўлятка, цёмнік, парукаца, тыркуль, энелюбець, здоўжыца* і інш., якія найперш павінны разглядацца ў лінгвістычнай пазыцыі, то А. А. Каўрус ужо ў першай сваёй кнізе, зробленай на аснове кандыдацкай дысертацыі, даказаў, што выбар моўна-выяўленчых сродкаў залежыць ад жанрава-тэматычных асаблівасцей твора, ад мастацкіх задач пісьменніка, ад стану развіцця ўсёй літаратурнай мовы. У прыватнасці, аўтар робіць выснову: “Апавядальная мова Я. Коласа ў агульным сваім руху па лініі аб’ектывізацыі развіваецца ў напрамку арганічнага спалучэння сродкаў народнай мовы і элементаў пісьмова-кніжнага ўжытку. Пры гэтым адбываецца “алітаратурванне”, павышэнне эстэтычнай вартасці жывога слова народа – праз вырашэнне задач шматбаковага адпостравання рэчаіснасці, праз “асвячэнне” звычайнага гутарковага слова высокім аўтарызтам мастака”. І далей: “Чаргаванне мовы аўтара і мовы герояў дае пісьменніку большыя магчымасці для стварэння мастацкіх вобразаў. Адбываецца ўзаемнае ўзбагачэнне: пісьменнік нярэдка надзяляе персанажаў лірызмам, пазытычнасцю светаўспрымання, многія дзейныя асобы ў сілу сваёй сацыяльнай прыроды нібы падтрымліваюць гутарковую аснову, на якой будзеца апавядальная мова Я. Коласа, уносяць у апавяданне рысы сістэмы вобразаў, што ўзніклі ў фальклору і звязаны з народнай фразеалогіяй” [Каўрус, 1968, с. 76-77].

У сярэдзіне 80-х гадоў ХХ ст. у вучэбныя планы філалагічных факультэтаў ВДУ БССР была ўведзена такая дысцыпліна, як “Лінгвістычны аналіз тэксту”. Усе выкладчыкі новай дысцыпліны ВДУ БССР сабраліся ў Мінску на семінар, каб вызначыцца, як выкладаць далезную дысцыпліну. У выніку гэтага пачалі выходзіць у свет адзін за адным калектыўныя зборнікі: “Лінгвістычны аналіз тэксту” (Мінск, 1975 і 1978), “Слова, фразеалагізм і кантэкст” (1979) і інш. У 1976 г. з друку выйшла праграма для спецыяльнасці “Беларуская мова і літаратура” з арыентацыяй на літаратурна-мастацкі тэкст над назвай “Лінгвістычны аналіз мастацкага тэксту”, у якой вызначаўся прадмет і былі пастаўлены задачы лінгвааналізу мастацкіх тэкстаў, супастаўляліся паняцці “мова мастацкай літаратуры” і “літаратурная мова з яе функцыянальнымі стылямі”, адзначаліся прыწყпы і прыёмы лінгвааналізу мастацкага тэксту, рэкамендаваліся тэксты для аналізу, а таксама была пададзена навукова-тэарэтычная і метадычная літаратура (пераважна на рускай мове). Як водгук на разгледжаную праграму ў тым жа годзе выйшаў зборнік навуковых прац навукова-даследчага інстытута педагогікі БССР “Аналіз мастацкага твора ў школе”, а таксама з’явілася праца аўтара-складальніка праграмы І. Я. Лепшава “Фразеалогія ў творах К. Крапівы”, дзе пра лінгвістычную пазытку не было ніводнага сказа, хоць яна ўжо шырока абмяркоўвалася ў Расіі.

Пра пазытку ўвогуле і пазызмы, пра “мадэрнісцкую, фармалістычную пазытку”, пра эмацыянальнасць, экспрэсіўнасць і вобразнасць маўлення як “найбольш важныя асаблівасці мастацкага стылю” вядзе гаворку М. Я. Цікоцкі ў “Стылістыцы беларускай мовы” (Мінск, 1976; выд. 2-е. – Мінск, 1995). Аднак усё зводзіцца да двупланавасці слова ў літаратурна-мастацкім творы са спасылкай на тэорыю А. А. Патабні аб знешняй і ўнутранай форме слова [Цікоцкі, 1976, с. 67]. Пра лінгвістычную пазытку аўтар нідзе не выказаўся, хоць фактычна яна ўжо была ім расправааная ў “Практычнай стылістыцы беларускай мовы” (Мінск, 1962-1965).

Падзел стылістыкі на літаратуразнаўчую і лінгвістычную не задавальняў беларускіх філолагаў, асабліва літаратуразнаўцаў. Так, А. С. Яскевіч у часопісе “Маладосць” выступіў супраць “неўладкаванага філалагічнага сумежжа”, а ў працы “Ад слова да вобраза” паказаў, як трэба рабіць лінгвалітаратуразнаўчы аналіз [Яскевіч, 1968-а; 1968-б]. Іншыя літаратуразнаўцы [Янкоўскі М., 1971; Шпакоўскі, 1972; Грынчык, 1973 і інш.] пачалі інырэй прымяняць метады і прыёмы лінгвістычнага аналізу ў сваіх даследаваннях мастацкага вобраза, мастацкага

выказвання ці тэксту. Зварот Н. С. Гілевіча да паэтыкі фальклору пасля выхаду ў свет калектыўных прац “Пытанні паэтыкі” і “Стыль пісьменніка” [Жураўлёў і інш., 1974; *Стыль пісьменніка, 1974*] наглядна паказваў, што праблемы “Слова і вобраз”, “Паэтычныя сінтаксіс”, “Туканіс і рыфма” патрэбна вырашаць, арыентуючыся найперш на жывое, вусна-гутарковае маўленне і на вуснапаэтычную творчасць беларускага народа [Гілевіч, 1975-1976].

Упершыню ў беларускай філалогіі тэрмін “лінгвістычная паэтыка” выкарыстаны ў “Паэтычным слоўніку” В. П. Рагойшы пры разглядзе тэрміна “паэтыка” [Рагойша, 1979, с. 20].

Шпаркас развіццё новай навукі з абгульняльнай назвай “Лінгвістыка тэксту” разам з навучальнай дысцыплінай “Лінгвістычны аналіз тэксту” і са значнымі здабыткамі літаратуразнаўчай паэтыкі падштурхнулі беларускіх мовазнаўцаў у 90-я гады XX ст. да рознабаковых падыходаў пры вывучэнні мовы літаратурна-мастацкіх твораў. Так, ужо ў межах патрабаванняў лінгвістычнай паэтыкі выходзяць працы “Стылістычна абмежаваныя словы ў мове беларускай мастацкай літаратуры” і “Развіццё мовы беларускай мастацкай літаратуры” М. В. Абабуркі (1981, 1987), “Лінгвістычны аналіз літаратурнага твора” і “Праблемы фразалагічнай стылістыкі і фразалагічнай нормы” І. Я. Лепешова (1981, 1984), “Сугучнасць слоў жывых...” М. Я. Цікоцкага (1981), “Сучасная беларуская мова: Перафразы” і “Лінгвістычны аналіз тэксту” Г. М. Малажай (1980, 1982), “Мова народа, мова пісьменніка” А. А. Каўруса (1989) і інш. Звернута ўвага на асаблівасці ідэястылю вядомых пісьменнікаў: “Купалава і Коласова слова” (зб. артыкулаў, 1981), “Аналіз слова- і фразеўжывання ў мастацкім тэксце: 3 нарысы пра мову Я. Брыля” Т. М. Трыпуцінай (1984), “Сродкі слоўнай вобразнасці ў творах У. Караткевіча...” В. І. Іўчанкава (1989) і інш. А. К. Юрэвіч у сваёй “Стылістыцы беларускай мовы” (Мінск, 1983; 2-е выд. – Мінск, 1992) лічыць звышфразавы адзінствы (пераяды, складаныя сінтаксічныя цэлыя, абзацы) у адрозненне ад М. Я. Цікоцкага рэсурсамі сінтаксісу і ўтваральнікамі (арганізатарамі) тэксту. У прыватнасці, А. К. Юрэвіч зазначае: “Звышфразавы адзінствы адыгрываюць важную ролю ў сэнсавай, стылістычнай і інтанацыйнай арганізацыі тэксту. Ад характару звышфразавых адзінстваў залежыць рытм твора. Эпічнасць выкладу, запаволенасць рытму ствараецца аб’яднаннем некалькіх праязнічых строф у адным абзацы. Такая манера ўласціва, напрыклад, творам Кузьмы Чорнага. Экспрэсіўна-эмацыянальны выклад зместу выклікае драбленне праязнічых строф на шматлікія абзацы. Гэта характэрна, у першую чаргу, для творчай манеры Янкі Брыля” [Юрэвіч А. К., 1983, с. 143].

У другіх выданнях “Стылістыкі беларускай мовы” аўтары дапоўнілі такімі раздзеламі лінгвістыкі тэксту і лінгвістычнай паэтыкі, як “Вобразныя сродкі мовы” [Юрэвіч А. К., 1992, с. 52-92] і “Стылістыка тэксту” [Цікоцкі, 1995, с. 217-242]. М. Я. Цікоцкі ў раздзеле “Прадмет і задачы стылістыкі” выдзя гаворку пра стылістыку ўспрымання (дэкадзіравання), лінгвістычную і літаратуразнаўчую стылістыку, стылістыку мовы і стылістыку маўлення, пра стылістычную канатацыю, а таксама пра стылістыку і культуру маўлення, нібы ўдакладняючы прадмет і задачы калектыўнай працы “Асновы культуры маўлення і стылістыкі” над рэдакцыйнай У. В. Анічэнік (Мінск, 1992).

У апошнія дзесяцігоддзі беларуская лінгвістычная паэтыка набыла аблічча і самастойнай навукі, і навучальнай дысцыпліны [Абабурка, 2000-2003; Рагаўцоў, 2002; Шур, 2000-2003 і інш.]. А такія даследаванні, як “Беларуская лінгвістычная паэтыка і тэксталогія” (2008) і “Паэтыка беларускай літаратуры XVI-XIX стст.” (2011) М. В. Абабуркі, “Паэтыка беларускай літаратуры XX ст.: суб’ектна-аб’ектныя адносіны” Я. А. Гардзіцкага і “Класіка і літаратурная сучаснасць” В. П. Жураўлёва (2011) з’яўляюцца новым этапам у вывучэнні паэтыкі не толькі звязнага маўлення (выказвання, тэксту, мастацкага твора), але і асобнага слова, словазлучэння, сказа. Літаратуразнаўцы працягваюць даследаванні паэтыкі літаратурна-мастацкіх твораў у канцэптуальным (дысертацыйным) плане накітавалі наступных: “Паэтыка снабачанняў у літаратуры Беларусі XIX ст.” С. М. Тычыны (2008, БДУ), “Паэтыка прозы К. Чорнага” Т. У. Ківяцкай (2008, НАН Беларусі) і інш. У больш значнай ступені, чым раней, удзяляецца

ўвага архітэктоніцы і ўвогуле ўсяму літаратурна-мастацкаму расповеду (гл., напрыклад, манаграфію М. В. Абабуркі і В. М. Саўчанкі “Сучасны літаратурна-мастацкі расповед”. – Магілёў: УА “МДУ імя А. А. Куляшова”, 2011. – 260 с.) і артыкулы іншых аўтараў у часопісах “Роднае слова” і “Беларуская мова і літаратура” (2001-2012 гг.).

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова